

PÁSZTOR ZOLTÁN

A francia kultúra szerepe a Magyar Rádió műsoraiban a kezdetektől 1949-ig

Az 1920. évi trianoni békediktátum sokszerűen érte hazánkat. A következő évek politikájában meghatározó szerephez jutott a revizionizmus, amelyet a jobb- és baloldal egyaránt támogatott. A közvélemény haragja nagyrészt a franciák ellen irányult. Jól értesültek tudni vélték, hogy a francia tárgyalóküldöttség vezetője, Clemenceau nem kedvelte a magyarokat, és igyekezett mindenben Magyarország ellen dönteni. Tette ezt azért, mert a fia a világháború idején elvált magyar feleségétől. Ez utóbbi igaz is volt, de az is igaz, hogy a magyar meny, Michnay Ida a válás után is a család tiszteletbeli tagja maradt, és apósával, Clemenceau-val szereteten nyugvó levelezést folytatott még hosszú ideig. Hasonló legendákat még ma is találunk a két ország viszonyát illetően. Egy azonban tény: a szerződés hosszú ideig megmérgezte a magyar–francia kapcsolatokat.

A nem túlságosan jó viszony szinte a nullára redukálódott az 1920-as években. Pedig nem lehet azt mondani, hogy hazánkban a francia kultúra „mostohagyermek” lett volna. A magyar értelmiség egy része beszélt franciául, szívesen fordított francia műveket, és – különösen a XIX. század végén és a XX. század elején – rövidebb-hosszabb időt el is töltött a „Fény fővárosában”, Párizsban. Sokak számára ez szinte kötelező programnak számított; Kassák például nem átalott gyalog elzarándokolni Párizsba. De nem volt ezzel másképp a magyar arisztokrácia sem. A szülők szívesen taníttatták gyermekeiket franciára. Tették ezt azért, mert a francia volt a diplomácia nyelve, a nemzetközi kapcsolatok eszköze. Vagy csak egyszerűen sznobizmusból döntöttek így.

A harmincas években Benedek Marcell fordításai révén Romain Rolland gyorsan népszerűvé vált Magyarországon. Gyergyai Albert a modern francia regényírókkal ismertette meg a magyar közvéleményt. Kiadták Proust, Gide és Malraux műveit. Illyés Gyula és József Attila felfedezték a szürrealizmust. És ne feledkezzünk meg a korszak talán legnagyobb, ilyen témában írott munkájáról: Eckhardt

Sándor *A francia szellem* című könyvéről, amely 1938-ban magyarul, 1942-ben pedig franciául is megjelent *Le génie français* címmel. Eckhardt arra tett kísérletet, hogy elmagyarázza: vajon mi után kutat-hat a magyar értelmiségi, ha a francia kultúrát tanulmányozza.

Trianon hatásán túl voltak további mélypontok is e kapcsolatok terén. 1925-ben például kipattant az úgynevezett frankhamisítási botrány. Egy pénzváltás után Amszterdamban őrizetbe vettek egy magas rangú katonatisztet, Jankovich Arisztidet. A francia hatóságok tulajdonképpen már hónapokkal korábban tudtak arról, hogy Magyarországon francia papírpénzeket hamisítanak, de konkrét bizonyítékok még nem voltak a kezükben az ügygel kapcsolatban. December végére azonban már mindenki politikai felelősöket is keresett az ügyben. Bár a frankhamisítási ügyet többen, például Ormos Mária, Romsics Ignác és Ablonczy Balázs is feldolgozták, továbbra sem állapítható meg teljes biztonsággal az akkori miniszterelnök, Bethlen István felelőssége. Ami viszont tény: az ilyen botrányok továbbgyengítették a magyar–francia kapcsolatokat.

Az 1930-as évek közepére rendeződött úgy-ahogy a viszony, de akkor is azért, mert még mindig voltak olyanok, akik a német–olasz orientációval szemben jobban szerették volna az angol, illetve francia kapcsolatokat erősíteni. Ennek az irányvonalnak volt egyik képviselője a tragikus sorsú Teleki Pál.

A fejlődő magyar–francia kapcsolatok egyik szép példája volt, amikor 1940-ben francia hadifoglyokat fogadott be az ország, majd a II. világháború lezárása után 1947-ben megnyílt a budapesti Francia Intézet. Az ígéretesnek tűnő viszonyt aztán végleg megmérgezte az 1948–49-ben kiépülő sztálinista diktatúra.

1920 és 1949 között tehát így alakult a két ország diplomáciai viszonya. De vajon hogyan tükröződött mindez a Magyar Rádió műsorpolitikájában? Vajon milyen francia témájú műsorokat hallhattak a hallgatók a húszas, a harmincas vagy éppen a negyvenes évek műsorfolyamában? Kik szólaltak meg a rádió hullámhosszán, és egyáltalán milyen szerep jutott ezekben az évtizedekben a francia kultúrának a Magyar Rádióban?

Hazánkban a rádiózás 1925. december elsején indult. Ezen a napon 17 órakor a budapesti, Rákóczi út 22. szám alatt avatták fel ünnepélyes keretek között a Magyar Telefonhírmondó és Rádió Részvénytársaságot, amely ettől a pillanattól kezdve közös műsort

sugárzott. Az ünneplők között találjuk az első elnökö-vezéigazgatót, vitéz Kozma Miklóst, aki a következőket mondta az avatáson: „A magyar kultúra fegyvertára erős fegyverrel szaporodott. Ez a fegyver a most meginduló broadcasting, amelynek jelentőségét ismertetni nem szükséges. Mindenki tudja mit jelent, különösen Magyarország mai helyzetében az, hogy a hullámokon keresztül minden határon túl eljut a magyar szó. Én a magam és az igazgatóság nevében kijelentem, hogy minden üzleti szempontot háttérbe szorítva, tisztán csak a magyar kultúra szempontját szem előtt tartva, fogjuk ezt a fegyvert kezelni.”

A Magyar Rádió az MTI leányvállalataként jött létre. Kozma Miklós helyettese a programigazgató, Szóts Ernő lett. A zenei tanácsadó Kern Aurél, a prózai műsorok első szerkesztője pedig a rádió dramaturgja, Freissberger Gyula, aki Gyula diák néven vált népszerű íróvá.

A műsorpolitika kifejezést már hamar megtalálhatjuk a Rádió Újság egyik korai számában, de alapvető koncepció még egy ideig nem született ezen a téren. 1928-ban Szóts Ernő javaslatot készített *A népnevelési oktatás ügye a Rádióban* címmel, de ez is csak elképzelés maradt. Ám a Kultuszminisztérium röviddel ezután felismerte a rádió jelentőségét. Ebben nagy szerep jutott Gróf Klebersberg Kuno kultuszminiszternek, aki úgy látta: a gazdasági nehézségekkel küzdő országnak csak a kultúra területén van lehetősége arra, hogy Európa élvonalához tartozzon. Komolyan gondolta, hogy a rádiót be kell vonni a kultúrpolitikába; a népművelés, illetve a középosztály szellemi felemelésének eszközévé kell tenni. E céljai megvalósításához méltó társakat talált a Magyar Rádió akkori vezetői között. Kozma nagyon gyorsan felismerte a tömegkommunikáció jelentőségét, és a harmincas évektől folyamatosan illesztettek be kulturális műsorokat a Rádió műsorrendjébe. Először főleg magyar szerzők munkáit ismerhették meg a hallgatók, de fokozatosan megjelentek más, külföldi írók, költők művei is a műsorfolyamban. Időközben a programigazgató, Szóts Ernő komoly külföldi kapcsolatokat épített ki. Ő maga franciás műveltségű ember volt, aki hamar kijárta, hogy a Magyar Rádió tagja legyen a Nemzetközi Rádió Uniónak. Ez pedig azt jelentette, hogy bekerült a „fősodorba”, és például részt vett a műsorcserekből. Ilyen esetekben műsorokat (főleg zenét) kapott más rádiótársaságoktól, vagy felkérés esetén a Magyar Rádió küldött egy teljes műsorblokkot az Unió tagjai számára, amelyet

azután lejátszottak szerte Európában. Szóts Erőnek köszönhető az is, hogy a megalakulás után rövid időn belül francia nyelvű híreket olvastak be a Rádióban, illetve az, hogy minden műsor előtt például franciául is elmondták az adott műsor címét (a magyar, az angol és a német mellett).

Szintén nem volt ritka, hogy a '20-as évek végétől francia nyelvű előadások hangzottak el a Magyar Rádióban. Az egyik legendás előadó Wimpffen Iván báró volt, aki szinte heti rendszerességgel avatta be a magyar hallgatókat a francia irodalom rejtelseibe. Az egyik ilyen alkalommal 1931-ben *La pénétration de l'esprit en Hongrie* (vagyis *A francia szellem magyarországi hatása*) címmel tartott előadást Kisfaludy Sándorról, a *Himfy*-versek írójáról, aki különös módon került kapcsolatba Franciaországgal. Kisfaludy a napoleoni háborúk során francia fogságba esett. A fogság azonban számára nem börtönt jelentett, mindössze azt, hogy nem hagyhatta el a dél-franciaországi Draguignan városát. Nagy szerencséjére! Ugyanis itt érintette meg őt a Múza: szerelmes lett egy lányba, aki franciaórát is adott neki. Kisfaludy Petrarca szonettjeinek felhasználásával verseket írt szíve választottjának, és kapcsolatukat mind a mai napig emléktábla őrzi a költő draguignan-i házának falán. – Erről a kapcsolatról beszélt Wimpffen Iván a rádióban, és néhány nap múlva kisebbségre csoda történt. A Magyar Rádió elnöke levelet kapott Franciaországból a draguignan-i főkönyvtárostól, aki lelkesen közölte, hogy gyakran hallgatja a Magyar Rádió adásait. A következőket írta:

„Tisztelt Igazgató Úr!

Nagyon lekötelezne, ha ezt a levelet kézbesítené annak az úrnak, aki tegnap este előadást tartott a Magyar Rádióban. A nevét sajnos nem hallottam, mert egy sürgönyleadás zavarta meg a vételt. Ez különben, különösen a késő esti órákban nagyon gyakori nálunk, Dél-Franciaországban. Igen nagy érdeklődéssel hallgattam az előadást, valamint minden Budapestről szóló idegen nyelvű előadást, mert ezek mindig azt az elérhetetlen vágyat ébresztik bennem, hogy egyszer meglátogathatom Budapestet. Gyönyörű lehetett az Önök városa a Szent Imre-ünnepségek alkalmával. De Isten tudja, mikor sikerül nekem oda eljutni!”

A főkönyvtáros aztán elküldött egy úgynevezett fogadalmi dokumentumot is, amelyben Kisfaludy aláírásával az olvasható, hogy magyar költő nem fog többé fegyvert a franciák ellen. Ráadásul szintén a francia úrnak köszönhetően előkerült egy másik ma-

gyar, Vízkelety Zsigmond neve is, aki a költő fegyvertársa volt, és aki szintén Draguignan-ban raboskodott. Kozma Miklós ezek után elrendelte, hogy készítsenek új műsort Kisfaludyról, amelybe bele kellett illeszteni a friss, dél-francia kutatás eredményeit is. Ez a Rádió csodája: már a húszas, harmincas években is több ezer kilométeres távolságból hallgathatták a programokat szerte a világban.

Eközben a Magyar Rádió kulturális műsoraiban a következő irodalmi műfajok jelentek meg: vers, elbeszélés, irodalmi beszélgetések, esszé, színjáték, hangjáték és regény.

Nem kellett sokáig várni az első francia témájú irodalmi alkotásra. 1926. június 22-én Géraldy *Szerelem* című színművét közvetítették a Rádió Stúdióból. Paul Géraldy 1885-ben született, és csaknem száz évet élt. Műveit többek között Kosztolányi és Baranyi Ferenc, a *Szerelem* címűt Benedek Marcell fordította. Nem tudjuk, kinek az ötlete volt, hogy ezt a művet illesszék be a Rádió korai korszakának programjába, ám biztosan nagy siker volt, hiszen Géraldy szerelemmel kapcsolatos idézetei mind a mai napig népszerűek.

A következő években számottevően nőtt a francia témájú irodalmi művek aránya a Rádióban. Míg 1926-ban ez az arány a teljes műsorfolyam 0,4%-a volt (mindössze 70 perc), addig 1930-ban már 4% (1400 perc). Ebben az időszakban elsősorban Molière, Rostand, Scribe és Géraldy műveit dolgozták fel.

Fontos azonban tudni, hogy a rádiózás kezdeti éveiben, egészen 1935-ig a próza csak nagyon csekély szerephez jutott a műsorokban. A Magyar Rádió legtöbbször zenét sugárzott a hallgatók igényeinek megfelelően. Különösen a cigányzene volt nagyon népszerű. A változás 1934-ben következett be, amikor Németh László lett a tudományos és irodalmi felolvasások vezetője. Elindult a közművelődési előadássorozat vagy a Diákfélóra. A főleg magyar vonatkozású műsorokon túl 1934-ben találunk előadást Frédéric Mistral költőről, akit Hankiss János mutatott be.

Hankiss remek ismeretterjesztő volt. Számos előadást tartott a francia–magyar kapcsolatokról a következő években. Csak néhány példa a már említetten kívül: *Victor Hugo és a szabadságharc magyar emigránsai*, *Francia költők Magyarországról*, vagy *A Karthauzi nyomán Franciaországban*.

Ettől az időszaktól kezdve érezhető az irodalom fajsúlyosabb jelenléte a műsorstruktúrában. Kozma

Miklós elnök ugyanis egész életében tisztelte a művészeti élet elitjét, az irodalom pedig kifejezetten a szívügye volt. 1934-ben azért találkozott Illyés Gyulával és Németh Lászlóval, hogy tanácsokat kérjen tőlük. Ha csak a francia témájú műsorokat tekintjük át, megfigyelhető Sardou szerepeltetése, Molière műveinek bemutatása, és elindul a francia nyelvtanfolyam is. Egy évvel később, 1935-ben Cs. Szabó László lesz az irodalmi műsorok vezetője. Neki köszönhető, hogy a magyar írók szinte mindegyike megtalálja kapcsolatát a Magyar Rádióval. Tamási Áron, Márai Sándor, Kosztolányi vagy Szerb Antal – csak néhány név azok közül, akik dolgoztak az egyes adásokban. Cs. Szabó jelentős helyet vívott ki a külföldi irodalom tolmácsolásában is. 1938-ban Balzac, Dumas művei közül többet is hallhatott a közönség.

A rádiótörténet egyik fontos forrása a rádiós ülések jegyzőkönyve. Ezekben a megbeszéléseken jó néhány javaslatot terjesztettek a rádiós vezetők elé. Ilyen javaslatokat küldhettek civilek, minisztériumi alkalmazottak vagy olyan személyek, akik – bár előadóként megszólaltak a Rádióban – nem voltak úgynevezett belsős alkalmazottak. Amíg a '20-as évek végén arra is volt példa, hogy francia témájú műsorok bemutatását nem fogadták el (például Vargha Gyula a parnasszistákról szóló felolvasásáról van szó), addig a '30-as évek második felében egymást érik az ilyen témájú adások. Néhány műsorral illusztrálva mindezt:

1936-ban megemlékezést tartottak Baillyről, a francia természettudósról születésének 200. évfordulóján. Pekár Gyula előadást tartott Munkácsy párizsi tartózkodásáról, Győri János felolvasásának a címe pedig a következő volt: *Mit köszönhet a magyar műveltség Párizsnak?* De írt Hevesi András a mai párizsi színház és Sótér István egy párizsi főiskola életéről – az École Normale Supérieure-ről. Szintén egy ilyen rádiós ülés jegyzőkönyvében olvasható, hogy 1939 januárjában megrendelték egy magyarbarát francia akadémikus, George Duhamel portréját. Duhamel figyelt fel elsőként Paul Claudel tehetségére, és ő volt az, aki a harmincas években számtalan előadást tartott Európában arról, hogy milyen fontos a francia kulturális hagyományok ápolása. Duhamel szép szavakkal beszélt a magyar kultúráról is.

A következő években még ennél is több francia vonatkozású téma, irodalmi alkotás került műsorra. Bár a trianoni tragédia sebei nem gyógyultak be, irodalmi, kulturális téren szabad mozgást lehetett

érezkelni a két ország viszonyában. Írók, költők, zeneészek, újságírók érkeztek Budapestre, akiket minden esetben meginterjúvoltak a Magyar Rádióban. Sőt, politikai téren is enyhülés indult el. Ennek egyik csúcspontja az volt, amikor 1940-ben francia hadifoglyok letek menedéket Magyarországon. A cikk elején már említettem mindezt, de olyan szép történetről van szó, hogy érdemes részletesebben is beszámolni róla. Nagyon sokan ugyanis (és valljuk be: nem érdemtelenül) csak a lengyel hadifoglyokról tudnak a II. világháború idejéből. Pedig legalább ilyen izgalmas annak a körülbelül 1200 francia hadifogolynak a sorsa, akik osztrák vagy német fogolytáborokból szöktek meg, hogy aztán új hazát találjanak Magyarországon. Mivel hivatalosan nem álltunk hadban a franciákkal, ezért nem volt akadálya annak, hogy a hadifoglyok szállást és ellátást kaphassanak az ország több településén is. Sokan a lengyelekkel együtt Balatonbogláron töltöttek el éveket. De volt, aki tanár lett Gödöllőn a premontrei Gimnáziumban; volt, aki magyar paraszt mellett dolgozott, megint mások házitánítónak álltak be. Volt, aki magyar lányt vett el, és volt, akinek a francia feleségét is sikerült átszöktetni – Németországon keresztül – Magyarországra.

A magyarok jelesre vizsgáztak ebben az időszakban. Ha kellett, szállással, ha kellett, munkával, élelemmel vagy pénzzel segítették a franciákat. Még olyan különös dolgok is megtörténhettek, hogy a francia nemzeti ünnepen, július 14-én Balatonbogláron együtt énekelték magyarok és franciák a Marseillaise-t. A franciák egy része azután hazakerülve szívesen segített volna egykori befogadó országának, ám közbeszólt a rákosista politika. Egy-két évig még magyar gyerekeket is nyaraltattak a tengerparton, de 1949 után ez is, mint oly sok más kapcsolat, megfenneklett. A francia hadifoglyok történetéről olvashatunk a Magyar Rádió Irattárában, és nemrégiben még könyv is jelent meg ezekről a felejtethetlen évekről Paul Lemaire-től *A szabadság hídja* címmel.

A második világháború idején természetesen minimálisra csökkent a francia témájú művek bemutatása, de ez volt általában az irodalmi alkotások sorsa ekkoriban. Különösen 1943-ban, 1944-ben és 1945 elején, a legszörnyűbb időszakban szinte csak zene és lelkesítő hazafias műsorok kaptak helyet a rádióban. 1944 elején Cs. Szabó László le is mondott állásáról. „En megszállott országot nem szolgállok” – nyilatkozta később.

Amikor Cs. Szabó távozott, egy korszak is lezárult a Magyar Rádió életében. Elődjéhez, Németh Lászlóhoz hasonlóan különösen sokat tett a kultúráért – e téren is. Cs. Szabó például megbízta korának nagy íróegységét, hogy készítsenek műfordításokat (legtöbbször francia és angol nyelvből). Ennek köszönhető, hogy munkát kapott Radnóti Miklós, Vas István vagy Szabó Lőrinc. Radnóti Miklós például La Fontaine-nel kezdett el foglalkozni, a fordításokat pedig időről időre lejátszották a hallgatónak. De Radnóti többször szerepelt meghívottként is a Magyar Rádióban.

Németh László és Cs. Szabó László a legnehezebb időkben is hihetetlen diplomáciai érzékkel és jó ízléssel választották ki a legjobb magyar előadókat. Tudták, hogy a magyar irodalmon túl az antik és a kortárs külföldi irodalmat is be kell emelni a Rádió műsorpolitikájába. Mint említettem, kortársaik közül sokan előítéletesen gondolkodtak a franciákról a trianoni döntés után – ők azonban képesek voltak elválasztani a politikát a kultúrától. Hittek abban, hogy a francia művészeti értékek csak hozzátesznek a magyar kultúrához, és hogy ezeket az értékeket a népevelés céljához kell igazítani.

Cs. Szabó hiánya sokáig érezhető volt az irodalmi műsorokban. Az állapotokat továbbrontotta a kedvezőtlen háborús helyzet, Magyarország német, majd szovjet megszállása.

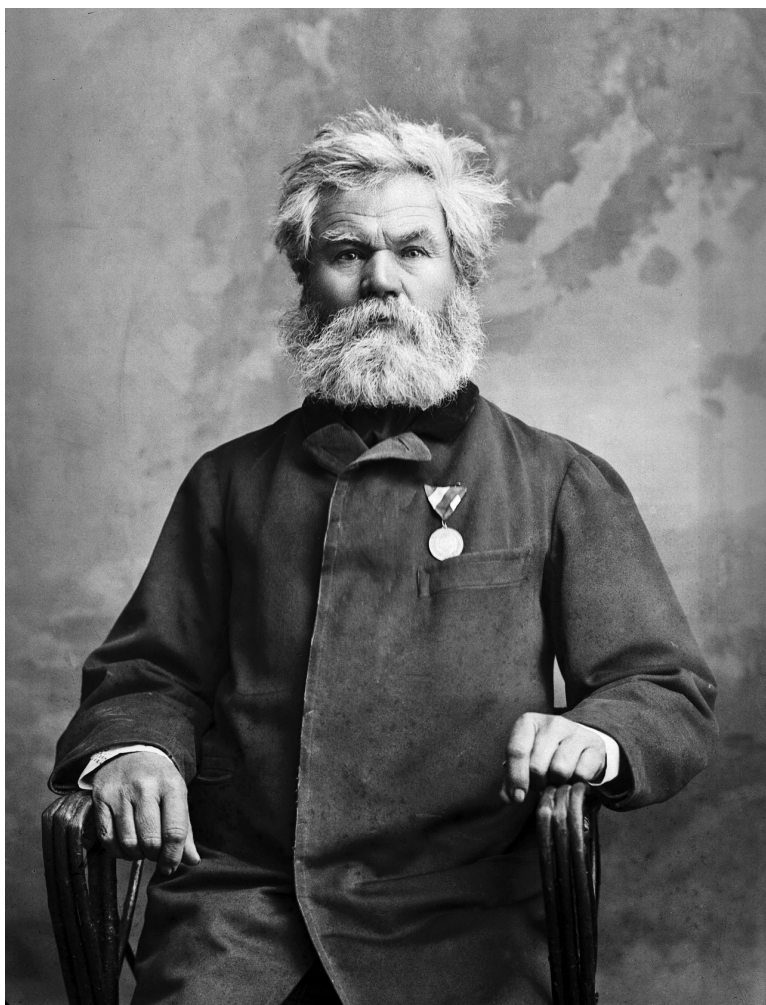
Mindazonáltal a háborút követő években, 1945 és 1949 között ismét intenzívek voltak a magyar–francia kulturális kapcsolatok. Ebben az időszakban se szeri, se száma a rádióban elhangzó francia témájú műveknek. 1946-ban műsorra tűzik Giradoux, Marivaux, Musset és Sardou műveit. Sőtér Jules Romainról értekezik, de felolvasást tartanak Anatole France-ról is. A statisztikák szerint a legtöbb művet magyar szerzőktől játsszák, szám szerint 153-at; 40 alkotást angol, 34-et francia és csak 20-at orosz íróktól.

1947-ben a Párizsban élő Szélpál Árpád felajánlja, hogy előadás-sorozatot indít *A francia szellem nagyjai* címmel. Ugyanebben az évben tűzik műsorra Fejtő Ferenc párizsi leveleit és Cocteau *Az emberi hang* című művét (az utóbbit Rónay György fordítja le a rádió számára). Márciusban Jean Anouilh *Eurydice* című darabját hallhatja a közönség. Szépen kezdenek kiépülni újra a nemzetközi kapcsolatok. Ismét elindulhat a műsorcsere, amelynek a második világháború vetett véget. Ehhez partner volt Kolozsvári Grandpierre Emil, az Irodalmi Osztály akkori veze-

tője is, aki maga is francia eredetű erdélyi családból származott.

Ő is támogatója volt annak a kezdeményezésnek, hogy a Magyar Rádió szervezzen – Bartók Béláról elnevezett – zenei fesztivált 1948-ban. A rendezőbizottság főtájkára Kadosa Pál volt; zsűrielnöknek Kodály Zoltánt kérték fel, de a zsűriben helyett kapott több francia is: a zongora kategóriájában Lazare Lévy, a kamarazenében Roland Manuel, a zeneszerzés területén pedig Henry Gagnebin. A versennyel kapcsolatban külön Bizottság alakult Párizsban francia és magyar tagokkal. Feladatuk a Bartók Fesztivál reklámozása, francia újságírók akkreditálása és a legjobb francia zenészek felkutatása volt. A verseny féléhivatalos nyelvének a francia számított. Egy francia lemezgyár, a Pacific még ajánlatot is küldött a szervezőknek a lemezfelvételek kiadásához. Végül a fődíjat Járdányi Pál nyerte, de a második helyen egy francia művész, Jean Martinon végzett. A rendezvényt szinte teljes egészében élőben közvetítette a Magyar Rádió.

Fontos mérföldkő volt a francia–magyar kulturális kapcsolatok történetében, hogy 1947-ben, Budapesten megnyílt a Francia Intézet. Párizsban 1927 óta működött egy hasonló intézmény, amelyet akkoriban Klebersberg Kuno javaslatára alapítottak. A budapesti megnyitón díszvendégként részt vett Louis Aragon is. Meghívása egyértelműen a francia baloldali elit bemutatásának a része volt. Az esemény akár a két ország közötti kulturális együttműködés csúcspontjának is felfogható, innen ugyanis már csak lefelé vezetett az út. A Magyar Rádió beszámolt arról, hogy 1948-ban hazánkba hívták Paul Éluard író, ám köszöntésére már nem invitáltak meg egyetlen, nálunk hivatalban lévő francia vezetőt sem. A kommunista költő, Éluard látogatása pusztán propagandacélokot szolgált. Noha a már említett Kolozsvári Grandpierre Emil 1949-ben azt írta, hogy tervbe vették az egykori XIX. századi francia vígjáték és vaudeville teljes bemutatását, ez már a végjátéknak tekinthető. A Rádió különböző műsoraiból szinte teljesen eltűntek a francia alkotások; helyüket szovjet művek vették át.

Papp Ferenc (1829–1903)